

УДК 821.09:821.161.3.09

МАЛЫЯ І МІНІМАЛЬНЫЯ ФОРМЫ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ І ЗАМЕЖНАЙ ПАЭЗІІ

Л. М. Садко

кандыдат філалагічных навук,
дактарант Цэнтра даследаванняў
беларускай культуры, мовы
і літаратуры Нацыянальнай акадэміі
навук Беларусі, дацэнт кафедры
руускай літаратуры і журналістыкі,
Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт
імя А.С. Пушкіна.

Артыкул прысвечаны вывучэнню асаблівасцей жанравай дыферэнцыяцыі і функцыянавання малых і мінімальных формаў у творчасці сучасных беларускіх аўтараў С. Мінскевіча, Г. Ціханавай, А. Бязлепкінай, у тэкстах рускіх паэтаў Ры Ніканавай, В. Арэф'евай, у творах нямецкамоўных паэтаў О. Гомрынгера, Э. Яндля. Прааналізаваны такія формы, як вакуум-паэзія; тэксты з рэдукцыйнай фармальна значных кампанентаў; творы з выкарыстаннем аднаго слова/знака, магчыма, паўторанага як аднаразова, так і некалькі разоў; удэтэрона, ці аднастрока, мо-наверша.

Ключавыя словы: малыя і мінімальныя формы, мінімалізацыя, вакуум-паэзія, рэдукцыя фармальна значных кампанентаў, паўтор, удэтэрон, аднастрок.

Уводзіны

Адной з найменш распрацаваных праблем у сучасным беларускім і сусветным літаратуразнаўстве з'яўляецца праблема спецыфікі вершаскладання. За перыяд мяжы XX–XXI стст. у практыцы паэтычнага мастацтва назапашаны значны корпус тэкстаў, якія імкнуча да вершавай навацыі, у прыватнасці, да эстэтычнай і паэтычнай мінімалізацыі, разнастайнасці паэтычных тэхнік. Асаблівага вывучэння патрабуюць эксперыментальныя творы, якія парываюць з традыцыйнай рыфмаванай сілабанічнай

паэзіі, паколькі менавіта яны вызначаюць шляхі развіцця, асаблівых трансфармацый паэзіі будучыні. Мэта даследавання – выявіць асаблівасці жанравай дыферэнцыяцыі і функцыянавання малых і мінімальных формаў у творчасці сучасных беларускіх і замежных паэтаў. Аб'ектам вывучэння выступаюць малыя і мінімальныя творы сучасных беларускіх аўтараў С. Мінскевіча, Г. Ціханавай, А. Бязлепкінай, тэксты рускіх паэтаў Ры Ніканавай, В. Арэф'евай, нямецкамоўных паэтаў О. Гомрынгера, Э. Яндля. Метадалагічная аснова даследавання – працы навукоўцаў-гуманітарыстаў Дж. Дж. Янечэка, М. Гаспарава, Ю. Тынянава, Ул. Бурыча. Даследаванне грунтуецца на культурна-гістарычных прынцыпах, метадах кампаратывістыкі, фармальнай школы, а таксама метадыцы структурнага аналізу.

Асноўная частка

Мінімалізацыя, або мінімізацыя, як тэрмін і з'ява знайшла распаўсюджанне ў жывапісе, скульптуры, трохмерных візуальных мастацтвах, а таксама ў музыцы. У дачыненні да паэзіі за рабочую дэфініцыю прымаецца тэзіс аднаго з самых аўтарытэтных сучасных навукоўцаў-вершазнаўцаў Джэральда Дж. Янечэка, які заяўляе, што “мінімалізм выкарыстоўвае вельмі сціплы лінгвістычны матэрыял, вербальны эквівалент гатовых аб'ектаў, ствараючы з дапамогай яго яркія, часам правакуючыя нечаканыя высновы творы” [1, с. 257]. Акрамя таго, М.Л. Гаспараў, аўтар манаграфіі “Очерк истории европейского стиха”, аналізуе шляхі развіцця сучаснай паэзіі, адзначае наяўнасць “двух нетрадиционных стихотворных форм: стихов для слуха и стихов для глаза” [2, с. 262]. Далей аўтар падкрэслівае: “... поэзия из искусства слышимого слова стала искусством читаемого слова и что как при своём начале поэзия смыкалась с пением и музыкой, так и теперь смыкается с графическим искусством” [2, с. 265].

Калі пад тэндэнцыяй мінімізацыі разуменья жаданне аўтара ў мінімальнай колькасці знакаў-інфарматараў данесці найбольшую колькасць сэнсу, то варта выдзяляць тэксты, створаныя сучаснымі аўтарамі па мадэлях традыцыйных, часта іншамоўных культур, як заходніх, так і ўсходніх. Напрыклад, яшчэ ў эпоху антычнасці фарміруецца культура эпіграфікі, кароткага надпісу на прадмеце. Антычная эпіграма створана да самай рознай нагоды і звернута да самых розных адрасатаў. У позняй рымскай літаратуры фарміруецца цэлая плеяда аўтараў, якія звяртаюцца да фармальна-эксперыментальнага, рапалічнага паэзіі, мінімалістычнай эпітафіі, прыказак і манаверша (у прыватнасці, “Тэхнапегні” Дзэцымса Магна Аўсонія, вядомасць атрымаў манаверш гэтага рымскага паэта ў перакладзе В. Брусава “Рим золотой, обитель богов, меж градами первый”). У культуры Усходу распаўсюджанне атрымалі кароткія жанры хайку і танка, што прыйшлі ў еўрапейскую паэзію яшчэ ў канцы XIX ст.

Традыцыйныя эксперыментальныя тэксты, якія аперыруюць мінімальнай колькасцю лінгвістычных адзінак, працягваліся ў паэзіі сярэдніх вякоў (“Трактат аб усхваленні крыжа” абата Фульда), Адраджэння (малітва да чароўнай бутэлькі і шклянкі ў канцы рамана Ф. Рабле “Гарганцюа і Пантагруэль”) і барока (“Папараць” Й. Карста). Сімяон Полацкі стварыў вершы “От избытка сердца уста глаголят” у форме сэрца, “Благоприветствие царю Алексею Михайловичу по случаю рождения царевича Симеона” ў форме зоркі і некаторыя іншыя. Рускія паэты XVIII ст. таксама выкарыстоўвалі ў сваіх творах аптычныя эксперыменты: А. Сумарокаву належыць верш у выглядзе крыжа, Г. Дзяржавіну – у форме піраміды.

Адзначым, што распаўсюджаным матэрыялам для стварэння мінімалістычных вершаў з’яўляецца гук, фанатычныя дошведы. Гукавая абалонка слова таксама

прыцягвала ўвагу яшчэ на ранніх стадыях існавання чалавецтва. У паганскіх культурах, шаманскіх абрадах велізарную ролю адыгрывае пэўным чынам прамоўленае слова і тэкст. У старажытных артэфактах утрымліваюцца неаднаразовыя ўказанні на магічную прыроду слова, літары, гук.

Крайняя крытычнасць да моўнага матэрыялу можа праяўляць сябе і ў выкарыстанні ў мінімалістычных тэкстах параграфемных знакаў (знакі прыпынку, розныя шрыфты, надрадкавыя і малыя графічныя знакі і г. д.), якія атрымліваюць асаблівы статус у тэксце. Паказальнымі ў сувязі з гэтым могуць служыць кельцкія арнаменты, рунічнае пісьмо, арабскі алфавіт, Кабала, некаторыя раннехрысціянскія вучэнні.

Тэндэнцыі мінімалізму выразна праяўляюць сябе і ў сучаснай вакуумнай паэзіі, якая рознымі спосабамі дэманструе фармант пустэчы ў тэксце. Маўчанне, эліпсіс як эквівалент маўлення – адзін з самых распаўсюджаных прыёмаў стварэння выказвання ў сучаснай паэзіі. У сувязі з гэтым неабходна адзначыць, што ў свой час Ю. Тынянаў прапанаваў тэорыю “эквівалентаў тэксту”: “Эквівалентом поэтического текста я называю все так или иначе заменяющие его внесловесные элементы, прежде всего частичные пропуски его, затем частичную замену элементами графическими и т. д. ... Момент такой частичной неизвестности заполняется как бы максимальным напряжением недостающих элементов, данных в потенции, и сильнее всего динамизирует развивающуюся форму... При этом ясно отличие эквивалента текста от паузы – гомогенного элемента речи, ничего места, кроме своего, не заступающего, между тем как в эквиваленте мы имеем дело с эквивалентом гетерогенным, отличающимся по своим функциям от элементов, в которые он внедрен. Эквивалент акустически непереедаем; передаваема только пауза” [3, с. 298].

Адзначым, што вербальная кампрэсія праявіла сябе і ў паэзіі найноўшага

перыяду – у творчасці французскіх кубістаў, італьянскіх футурыстаў, рускіх кубафутурыстаў, артыстаў руху “дада” (гэта “каліграфы” Г. Апалінера, “цёмныя вершы” С. Малармэ). Цікавымі ўяўляюцца і саўнд-паэтычныя пошукі К. Маргенштэрна, Х. Баля, Г. Арпа, Р. Хаўсмана, Т. Марынэці, а таксама “сінтэтычныя” эксперыменты, якія спалучаюць у сабе практыкаванні як з візуальным складнікам, так і з гукавой абалонкай слова ў творчасці А. Белага, В. Гнядова, В. Кручоных, В. Маякоўскага, В. Каменскага, Г. Стайн, Э. Паўнда і інш.

Пэўную мадэль жанравай дыферэнцыяцыі лірычнага роду сучаснай славеснасці можна наменіць зыходзячы з лагічнага колькаснага прынцыпу. За пункт адліку можна прыняць тэкст, які складаецца з нуля знакаў, тэкст-эліпс, тэкст-вакуум. Прычым па колькасці інфармацыі падобны тэкст можа быць інтэнцыяльна шматслоўным, аб’ёмным. Адзначым, што такое несупадзенне адрознівае “цвёрдыя” традыцыйныя формы (той жа арыентальнай паэзіі), якія валодаюць характарыстыкай фразовай і канцэптуальнай завершанасці, ад навацыйных тэхнік сучаснасці.

У сучаснай беларускай літаратуры тэкстаадсутнасць як жанр і прыём характэрны для перформансаў аб’яднання “Бум-бам-літ” (аўтары – З. Вішнёў, А. Туровіч, А. Бахарэвіч, Ю. Барысевіч, В. Жыбуль, І. Сін, У. Гарачка, С. Мінскевіч, В. Морт, М. Башура, Ж. Васанская, Г. Ціханава, І. Туровіч, Дз. Хвастоўскі). Назва “Бум-бам-літ”, як указвае Ю. Барысевіч, “нараділася з гукаў алюміневага тазіка – рэінкарнацыі шаманскіх тамтамаў і вядзьмарскіх бубнаў” [4]. Замест тэарэтычных маніфестаў, грунтоўных артыкулаў удзельнікі аб’яднання звярнуліся да эксперыментальнага пошуку “новай” мовы, дзе адсутнасць звыклага, відавочнага – крок да адкрыцця новых шляхоў развіцця мастацтва. Такім чынам тэкстаадсутнасць стала назвай аднаго з самых характэрных

неаавангардных рухаў у сучаснай беларускай літаратуры.

У сучаснай рускай літаратуры майстрамі вакуум-паэзіі, нулявога пісьма з’яўляецца Ры Ніканава, В. Казакоў, М. Сапега. Адзін з самых вядомых тэкстаў Ры Ніканавай “Свободный алфавит” складаецца ўсяго з дзвюх літар, між якімі – загадкавая бездань, адзначаная адсутнасць:

А—————
 —————
 —————Я

У тэкстах сусветнай неаавангарднай канкрэтнай паэзіі Э. Яндля, О. Гомрынгера, Ф. Мона, М. Бензэ таксама адзначаюцца тэксты з рэдукцыяй фармальна значных кампанентаў. У вершы неаавангарднага паэта-канкрэтыста О. Гомрынгера “чорная таямніца” (“dasschwarzegeheimnis”¹) на старонцы літаральна намаляваны абрысы нейкага куфэрка, які, паводле тэксту, утрымлівае ў сабе “чорную таямніцу”. Пустэчы, вакуумныя лакуны, аформленыя ў вершы, не з’яўляюцца паказчыкам адсутнасці знака або прыкметы, але семантычна і наўмысна структурна пазначаны:

dasschwarzegeheimnis
 ist hier
 hier ist
 das schwarze geheimnis

Па ступені колькаснага прырашчэння аб’ёму вылучаюцца тэксты з выкарыстаннем аднаго слова/знака, магчыма, паўторанага як аднаразова, так і некалькі разоў. Гэта творы Л. Сільнавай, Г. Ціханавай, С. Мінскевіча, А. Кавалеўскага ў беларускай літаратуры, У. Някрасава ў рускай і Э. Яндля ў нямецкамоўнай. У гэтай групе вершаў могуць знайсці рэалізацыю жанравыя прыкметы амбіграмы, паліндрома, лагагрыфа.

Так, асемантычныя эксперыменты з гукавой канстытуцыяй мінімалізаванага тэксту сустракаюцца ў творчасці Сержа Мінскевіча ў выглядзе вершаў-

¹ Захавана традыцыя пісьма канкрэтызму.

цыклафонаў, у якіх пры шматразовым паўтарэнні словаформы пераходзяць адна ў адну, як у вершы “Ваколіцы Браслава”. Тэкст разлічаны менавіта на вакаральнае выкананне, пры якім і выяўляюць сябе кампаненты твора, адбываецца трансляцыя яго семантыкі:

БАРЫбарыбарыбарыБЯРЫбарыба-
РЫБАРыбары-

барыБЯРЫбарыбарыБАРЫ

Замалёўку аб Браслаўскім краі, што вядомы багаццем азёр і лясных угоддзяў, паэт засноўвае на вядомым лінгвістычным прыёме падваення для абазначэння множнасці, вялікай колькасці чаго-небудзь. За фармальным эксперымантам мінімалізаванага тэксту лёгка адгадаецца аповед пра багацце роднага краю – вялікай колькасці “бароў”, “рыбы”, “рыбароў” і шчодрасці прыроды, перададзенай дзеясловам “бяры”.

У творчасці У. Някрасава, аднаго з прадстаўнікоў “ліанозаўскай школы”, неафіцыйнай рускай літаратуры другой паловы XX ст., прыём паўтору, эканоміі лексічных сродкаў, выкарыстання паўзы як эквіваленту тэксту даволі распаўсюджаны. Патрэбна адзначыць, што сціплая колькасць знакаў у тэкстах гэтага паэта дазваляе выйсці на першы план інтанацыйнаму афармленню, гучанню слова. Так, наступны мінімалістычны тэкст, складзены з паўтору некалькіх лексем, прымушае чытача прыслухацца, углядзецца ў тэкст, а апошні радок, змешчаны на некай адлегласці, гучыць асабліва выразна:

Весна веснавеснавесна
Весна веснавеснавесна
Весна веснавеснавесна

И правда весна

Лексічна многія творы тэарэтыка і практыка канкрэтнай паэзіі Э. Яндля зведзены да аднаго-двух параграфічных знакаў, што дэманструе крайнюю крытычнасць прадстаўнікоў канкрэтызму ў адносінах да моўнага матэрыялу. Напрыклад, тэкст “продак і нашчадак”

(“vorfahreundnachkomme”) заснаваны на двайным паўтору аднаго знака (літары), адрозніваюцца знакі толькі наяўнасцю кропкі пасля аднаго з іх:

я.

я

З улікам адсутнасці ў іншых творах паэта традыцыйнай пунктуацыі кропка ў гэтым вершы набывае дадатковую семантычную нагрузку, выказвае ідэю канечнасці, здзейснасці, ідэю “продак”, а адсутнасць знака прыпынку ў другім радку пазначае наяўнасць будучыні, перспектывы, адсутнасць абмежаванняў у “нашчадка”.

Эфект абсурдысцкай нечаканасці і паўтору ляжыць у аснове так званых “Schüttelreime” – кароткага жанру нямецкага фальклору і літаратуры, таксама распрацаванага ў творчасці Э. Яндля. У вершы “о/і” Э. Яндля абыгрываецца сітуацыя “сустрэчы” двух падобных слоў, момант якой дорыць чытачу магчымасць для асацыятыўнай працы:

о

fr sch

і

Асобнай гутаркі патрабуе жанр, вызначэнне якога прапануе сучасны літаратуразнаўца У. Бурч. Гаворка ідзе пра ўдэтэрон – верш, які “ні тое ні гэта” [5, с. 143], г. зн. не з’яўляецца, на думку даследчыка, ні паэзіяй, ні прозай. С. Бірукоў прапануе ўдакладненне, звязанае з разуменнем аднастрока і як паэзіі, і як прозы, інакш кажучы, як гібрыднага жанру, які спалучае ў сабе прыкметы гэтых сістэм [6].

Цікавую рэалізацыю ўдэтэрон знаходзіць у творчасці сучаснага беларускага аўтара Г. Ціханавай, якая эксперыментуе з прыёмамі перараскладання вербальнага матэрыялу з эфектам нечаканага прырашчэння сэнсу, часцяком у іранічным ключы. Гульнявая паэтыка твораў гэтага аўтара ў большасці выпадкаў набліжаецца да з’явы параніміі, грунтуецца на збліжэнні паранімаў у маўленчым ланцужку, дзякуючы чаму ўзнікаюць

розных эфекты семантычнай блізкасці. У зборніку Г. Ціханавай “Марскія шпількі” гранічна далёкія, пазбаўленыя семантычнай і словаўтваральнай супольнасці словы літаральна “зрастаюцца” ў цесным кантэксте, які імкнецца да монаверша, перасякаюцца ў нечаканым асацыятыўным полі, нараджаючы ў дастатковай ступені яркія і свежыя вобразы:

Бессэнсоўныя перажыванні –
Бессэнсоўнае пара жаванне.

Экспрэсемы, якія з’яўляюцца ў тэкстах Г. Ціханавай, нараджаюцца на скрыжаванні сэнсу слова і мастацкага кантэксту, пераводзячы лексічную адзінку з узроўня мовы на ўзровень маўлення, гучання, ужывання, ажыўляючы слова. Адзін з такіх звышкароткіх тэкстаў можа служыць своеасаблівай ілюстрацыяй аўтарскага крэда паэтыкі, чыя эксперыментальная камбінаторыка – гэта шлях да мэты, а не гульня дзеля гульні:

Парушэнні дзеясловаў,
Парушэнні – дзея словаў.

А. Бязлепкіна аднастрокам дае назвы, якія ўступаюць з тэкстам у адносіны эпиграматычнага досціпу, начаканага працягу. Так, тэкст з загаловам “Страснас” настройвае чытача на рамантычную хвалю, а аднарадковае кпліва расчароўвае: “Аплявуха да самага вуха”. “Спатканне ў кавярні” абарочваецца зусім не прыемным рандэву, а драматычным прызнаннем лірычнай гераіні, што стамілася ад адзіноты: “Я заплачу сама. Ты толькі запрасі!”.

У сучаснай рускай літаратуры жанр аднастрока развіваецца, у прыватнасці, у творчасці У. Вішнеўскага і В. Арэф’евай. Гэтыя аўтары традыцыйна разглядаюцца ў каардынатах катэгорыі камічнага. Іх аднастрокі ў мінімальнай колькасці знакаў дэманструюць асаблівасці сучаснай смехавой культуры, дзе выразна праяўляе сябе тэндэнцыя да амбівалентнага смеху, што спалучае гумарыстычнае і філасофічнае, лёгкае і сур’ёзнае. Напрыклад, некалькі тэкстаў

В. Арэф’евай: “Непобедим, поскольку не играет”; “Как трудно делать вид, что мы знакомы...”; “Уйди, я одинока не настолько!”, “Я всё могу – тогда, когда не надо”.

Заклучэнне

Адзначым, што вершы, якія грунтуюцца на мінімалістычных стратэгіях, служачь сродкам імгненнага данясення інфармацыі і пачуцця на розных узроўнях чалавечага ўспрымання, гарманізацыі ўзаемадчынненняў асобы і тэхнічнага асяроддзя ва ўмовах перавытворчасці і фарміравання грамадства спажывання. Малыя і мінімальныя формы могуць рэалізоўваць як вертыкальную форму рыфмізацыі і рытмізацыі, так і гарызантальную, суадносячыся то з сілабатоўкай, то з верлібрам, выкарыстоўваючы багатую палітру сучасных сродкаў эстэтыкі і паэтыкі (сродкі візуалізацыі, лінгвакрэацыі, вакаральныя эксперыменты, рысы перформансу і г. д.). Дух нонканфармізму, пераўтварэння традыцыйных нормаў эстэтыкі і паэтыкі, лінгвістычны крытыцызм, у цэлым уласцівы літаратуры авангарду і не-авангарду, вызначыў асноўныя прыёмы і сродкі фарміравання мастацкай прасторы ў сучаснай мінімалістычнай паэзіі.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. *Янечек, Дж. Д.* Минимализм в современной русской поэзии: Всеволод Некрасов и другие / Дж. Д. Янечек // Новое литературное обозрение. – 1997. – № 23. – С. 246–257.
2. *Гаспаров, М. Л.* Очерк истории европейского стиха / М. Л. Гаспаров. – М.: Наука, 1989. – 271 с.
3. *Тынянов, Ю. Н.* Поэтика. История литературы. Кино / Ю. Н. Тынянов; отв. ред.: В. А. Каверин, А. С. Мясников. – М.: Наука, 1993. – 574 с.
4. *Барысевіч, Ю.* Бум-бам-літ: не пытайся, па кім бомкае тазік / Ю. Барысевіч // Альманах сучаснае беларускае культуры р ART isan [Электронны рэсурс]. – Режим доступа: <http://partisanmag.by/?p=12624>. – Дата доступа: 03.04.2019.

5. **Бурич, В. П.** Тексты : Стихи. Удгероны. Проза / В. П. Бурич. – М. : Советский писатель, 1989. – 176 с.
6. Блиц-интервью // Дети Ра [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.detira.ru/arhiv/nomer.php?id_pub=1130. – Дата доступа: 03.04.2019.

Паступіў у рэдакцыю 13.04.2019 г.
Кантакты: konovod1@yandex.ru
(Садко Людміла Міхайлаўна)

Sadko L. SMALL AND MINIMAL FORMS IN CONTEMPORARY BELARUSIAN AND FOREIGN POETRY.

The article examines the characteristics of genre differentiation and functioning of small and minimal forms in the works of contemporary Belarusian authors Serge Minskevich, G. Tikhonova, A. Bezlepkina, in the texts of Russian poets Ri Nikonova, O. Aréfiyeva, in the works of German poets Eu. Gomringer, E. Jandl. The author analyzes such forms as vacuum poetry; texts with the reduction of formally significant components; texts with one word / symbol, possibly repeated singly or several times; udeterone, or single-liner, monopoeem.

Keywords: small and minimal forms, minimalization, vacuum poetry, reduction of formally significant components, repetition, udeterone, single-liner.

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.М. Кулешова